

СТО ГОДИНИ ОТ ИЗЛИЗАНЕТО НА ПЪРВИЯ БЪЛГАРСКИ ПРЕВОД НА „ТАРАС БУЛБА“

Иванка Васева

„Тарас Булба“ е едно от първите произведения на руската литература, преведени на български още преди Освобождението — в 1872 г. — от известния критик, педагог и просветител Нешо Бончев.¹

Изключителният интерес към повестта на Гогол още преди освобождението на България, в епохата на подем на националноосвободителното движение, се обяснява преди всичко с голямата близост в съдбите на украинския и българския народ, с дълбокото съзвучие между освободително-патриотичните идеи на Гоголевото произведение и идеите на българската националноосвободителна борба, с настойчивата назидателност на произведението, със страстната му насоченост към съвременността, с желанието на преводача да повдигне духа на българите, да укрепи вярата им във възможното и близко освобождение, като покаже масовия героизъм, широкия размах на народното движение на казачеството срещу също такъв троен гнет — национален, духовно-религиозен и социален — като гнета, тегнещ на тогавашна България. Особено се хвърля в очи аналогичната роля на защитата на вярата като една от съществените прояви на националноосвободителното движение, характеризираща еднакво историята на Украйна от XVII в. и България в XIX в.: както на времето полската шляхта използва Унията като средство за национално и социално закрепостяване на украинския народ, така и турците насилствено потурчват българи със завоевателна цел.

За Гогол казачеството представлява онази част от украинския народ, която е изиграла най-голяма роля в защита на родината от външни врагове. За преводача и неговите читатели казачеството въплътява смелостта, героизма и всички най-хубави черти на руския народ, към който са обърнати погледите и надеждите на българите за освобождение. Едва ли има друга страна, където така непосредствено да се е възприемала идеята за единство на историческата съдба на украинския и руския народ, както в България.

От друга страна, органическата връзка на Тарас и неговите синове и другари с народа, с родината, другарското чувство, което е основен закон в Запорожската Сеч, всеобщият героизъм, присъщ не само на отделни герои, но и на всички казаки, представляват образец, средство за възпитание, за морална подготовка на българите за предстоящите велики събития. И така патриотизмът, освободителният патос, романтичната героика са основното, което привлича вниманието на Н. Бончев към „Тарас Булба“. Без съмнение голямо значение имат и високите художествени достойнства на произведението, изумителното майсторство на художественото изпълнение, своеобразното съчетание на жизнена достоверност (реализъм) и вдъхновяваща романтическа героика.²

¹ Десет години по-късно (в 1882 г.) — вече след освобождението на България и след смъртта на преводача — в София излиза второ издание (Средец, Бълг. книжно д-во), в което отделни остарели и диалектни думи и форми биват заменени с литературни, а в 1917 г. Щабът на действащата армия пуска трето издание като № 13 от „Походна войнишка библиотека“.

² Петър Динев. Първият български превод на „Тарас Булба“. — Известия на Института за бълг. литература, I, 1952, с. 69—79, също Писатели и творби, 1958, с. 262—276.

Но сложността на художествената структура, стилистичното богатство на оригинала, които оказват толкова силно идейно-естетическо въздействие, същевременно поставят пред преводача много високи изисквания. Защото идеите тук са „материализувани“ в конкретни, живи образи на хора и събития със средствата на друг език. Как ще се реализира на български тази ярка индивидуалност на характерите, тази експресия на почти физически осезаемите сочини битови подробности, този искрящ хумор, лиризмът на пейзажа, гневният изобличителен патос, възторженият химн на непоколебимия свободен дух? Веднага трябва да подчертаем, че Нешо Бончев изпълнява с чест тази така трудна задача. Неговият превод свидетелства за висока литературна и езикова култура, отлично познаване и тънко разбиране на български и руски език и фолклорна поетика. Това обяснява и неговото дълголетие: почти 30 години той остава единствен български превод на Гоголевата епопея.

Достойнствата на този превод ще изпъкнат още по-ярко, като се вземе пред вид обстоятелството, че през седемдесетте години на миналия век в поробена от 500 години България не е имало не само почти никакви литературни и преводачески традиции, но и единен национален литературен език. Но въпреки това, въпреки известна остарялост на езика, ако го преценяваме от съвременен гледище, преводът на Н. Бончев не е загубил своето значение и влиянието му се чувства във всички следващи преводи. За историята и теорията на превода той представлява особен интерес поради това, че за разлика от новите преводи акцентира фолклорно-поетичното начало в Гоголевото произведение, оставяйки на втори план книжно-романтичните му особености. Това намира израз преди всичко в следното:

1. а) в честото превеждане на обръщенията п а н ы, п а н ы - б р а т ь я, т о в а р и щ и в характерното за българските юнашки песни „верна дружино“:

в оригинала

Прощайте паны, братя-
товарищи!
— Ч то, паны? — обратился
Тарас к куренным.

в превода

Прощавайте, верна дружино!
— Дружино! — обърна се Тарас
към войводите.

б) в замяната на отвлечените събирателни „товарищество, рыцарство“ с по-конкретното „дружина“:

в оригинала

Первый долг и первая честь
козака есть соблюсти т о в а
р и щ е с т в о.
Пусть же знают они все,
что такое значит в русской
земле т о в а р и щ е с т в о.

в превода

Първа длъжност и първа чест
за един казак е да залита за
д р у ж и н а т а.
Та нека знаят всичките какво
нещо е дружина в руската земя.

Без съмнение тук се проявява просветителско-агитационното предназначение на превода.

2. В превеждането на някои реални като „к о ш е в о й, а т а м а н“ и т. п. с популярното за революционната действителност и българския исторически фолклор „в о й в о д а“:

в оригинала

кошевой
новый атаман
Балабан, куренной
атаман

в превода

главният войвода
нов войвода
Балабан, един от войводите

Това обаче не е проява на широко разпространеното в ранните преводи „побългаряване“, макар че отчасти нахвърлява национално-историческия колорит, то не се диктува от стремежа да се заменят чуждите реални с български, а от задачата тактично да се приближи преводът до читателя, за да се усили въздействието му.

3. а) В активното използване на български постоянни епитети при превода на руските постоянни епитети:

в оригинала

Как стройный тополь носился
на буланом коне своем.
Так и пригвоздил его там
навек к скѣрой земле.

в превода

Като тънка топола летеше
той на врана си коня.
Там той го пригвозди до
века в черната земя.

б) В употребата на постпозитивни постоянни епитети, на които в оригинала съответствуват препозитивни:

в оригинала

Какая вам нежба? Ваша
нежба — чистое поле
на добрый конь.

в превода

Какво ви е галене намерило?
Вашето е галене поле широко
и добър кон.

Въпреки формалното отклонение от оригинала в широк контекст този начин на изразяване е достатъчно мотивиран като средство за усилване на народно-гражданската патетика на произведението и на фолклорния му характер.

4. В честата употреба на нечленна форма на прилагателното определение и в пропуска на притежателни местоимения:

в оригинала

Не по одному козаку
взрыдает старая мать. . .

в превода

Не за един казак ще зариде
стара майка и ще удари
стари си гърди със
сухи ръце. . .

Подобни „съкращения“, имащи като съответствия пълноструктурни форми в литературния език, имат ярка народнопоетична окраска.

5. В честото използване на народноепическата експресивна конструкция с показателното местоимение „о н я, о н а я“:

в оригинала

И погиб козак!
И хлынула ручьем
молодая кровь.
Зачервонела козацкая
рубашка
. . . замахнулся всей жи-
листой рукой.

в превода

И загина о н я казак!
И хлуйна като порой
о н а я млада кръв.
Зачервения се о н а я ти риза.
. . . замахна с о н а я жилеста
ръка.

6. а) В последователното отражение на тавтологите от оригинала:

в оригинала

Рубится и бьется Тарас,
сыплет гостинцы тому и
другому на голову.

в превода

Сече и бие се Тарас, святка
то тогова, то оногова по главата.

... начали разыгрываться
схватки и битвы.

... почнаха да се разиграват
бойове и битви

б) В честата употреба на субстантивирани нечленувани прилагателни, местоимения, причастия:

в оригинала

в превода

Бывалые и старые
поучали молодых.

По-стари и патиле учеха
младите.

В превода на художествена литература почти винаги има елементи на субективност. Посочените прояви на субективност у Н. Бончев са съзнателни и системни и имат конкретна идейно-историческа основа: те отразяват една исторически мотивирана трактовка на оригинала, не влизат в противоречие с неговата поетическа същност и не прекращават границата, отвъд която субективността се превръща в субективизъм.

От съвременен гледище езикът на разглеждания превод е твърде остарял; в него има много остарели и диалектни думи и форми: веке, пръва, заклопи очи, навсъде, охолно, сичкият народ, сичката Европа, соба, дека, спроти, секакви дървие, посивеле мустаки, острове, князове и т. н. Срещат се някои русизми и църковнославянизми (думи и морфеми: вознесе се, посрамявание, оскърявание и т. п.) и — по изключение — турцизми (захере). Архаичността на езика, съчетана с преводаческото майсторство на Н. Бончев, налага върху целия превод отпечатъка на благородна старина, който напълно съответствува на духа и стила на Гоголевото произведение, където езикът също така е забележимо архаизиран и стилизиран.

Н. Бончев се стреми, общо взето, да отрази и синтактичните особености на оригинала, създаващи атмосфера на тържественост, на романтична героика. Само на места той не спазва емфатичния словоред, особено глаголните инверсии — и така снижава поетичното звучене на повестта.

в оригинала

в превода

И пробились было уже козаки.
А уж упал с воза Бовдюг...

И казаците бяха се вече пробили.
А Бовдюг падна от колата...

Невинаги биват отразени словесните и синтактичните повторения, с чиято помощ Гогол създава епически напевни ритми. Но най-същественото и интересно отклонение от оригинала в първия български превод са пропуските, обусловени не от трудности, а по всяка вероятност от личния вкус на преводача: от неговата антипатия към експресивното повторение, подчертаване, към парафразата. Такива пропуски характеризират в една или друга степен почти всички стари преводи и поради това представляват особен интерес. У Н. Бончев отбелязахме следните по-важни отклонения от оригинала:

1. Пропускане на един от компонентите на експресивна синонимична двойка:

в оригинала

в превода

Остап выносил терзания и
пытки, как исполни
... объятый пылом и жаром
битвы...

Остап търпеше мъките като
исполин
... разпален от огъня на
битвата

2. Пропускане на някои образно-експресивни епитети:

в оригинала

в превода

ужасный хряск
рана от тяжелого палаша
... моргнувши седым усом

хряскане
рана от нож
... и мръднаха с мустак

3. Пропускане на някои образни детайли:

в оригинала

... на сабельных рукоятях
и ружейных оправах

в превода

... лъщеше се сам-там по
саблите и пушките

4. Пропускане на някои реалии (рицарство, рицарски), чужди на българската действителност:

в оригинала

... крепостью дышало его
тело, и рыцарские его ка-
чества уж приобрели широкую
силу льва.

... Моли бога, чтобы они
воевали храбро, защищали
бы всегда честь

рыцарскую, чтобы стояли
всегда за веру христову...

в превода

... в тялото му прозираше
крепост и широка лъвска сила

Моли бога храбро да воюват, да
стоят винаги за вяра христова...

Както виждаме, едни от тези пропуски намаляват експресивността на оригинала, други — образното му богатство, трети — историческия колорит. В единични случаи можем да предположим, че са действували и дидактични подбуди — желанието на преводача да не снижава представата, която българският читател ще получи за казачеството. Така например пропускаме е цял пасаж, в който се описва жестокото наказание на крадците в Запорожската Сеч. (Срв. 299, 37.)

В своя превод Н. Бончев проявява голямо внимание към яркостта на романтичния пейзаж („И пламна онова величествено абатство от буен пламък и стоеха навъсени между разделените огнени вълни ония колосални готически прозорци.“), към точността на портрета и характеристиките на героите („... пред тях летеше един юнак от сичките най-пъргав и най-хубав; черна коса се развяваше изпод медната му шапка“), към динамиката на баталните картини: („Сече и бие се Тарас; святка то тогава, то оногава по главата“) и високата емоционалност на лирическите отстъпления. Много точно преводачът отразява и изобразителните средства на Гоголевия език: изразителните епитети, метафори, сравнения, хиперболи. Например: „... и хлуина като порой оная млада кръв като хубаво вино, кога го носят от зимникът слуги немарливи и съпнат се край самите врата, та строят скъпият сосуд“ (82).

С особено майсторство Н. Бончев предава спокойно-тържественото фолклорно-епично звучене на Гоголевата епопея, напр.: „Орач си трошеше ралото, пивовар оставаше кащи и сечеше бъчви, занаятчия и дигенджия оставаше поврага и занаят и дигян, трошеше грънци и къщи — и сичко, що се находило, качваше се на кон. С една реч, руский характер тука доби мощен, широк замах, здрав вид.“

В заключение трябва да подчертаем, че първият български превод на „Тарас Булба“ свидетелства за високата филологическа култура на неговия създател, за тънко разбиране на особеностите на художественото произведение и умение да ги пресъздава със средствата на друг език. И днес, сто години след излизането на този превод, спокойно можем да кажем, че на много места той дори превъзхожда съвременните преводи със своята благородна старинност, стилност и поетичност.